
1936

Autor: Josep Antoni Vila Fernández

*“Valero li va dir a Borra,
apunta’t a la CNT,
i te’n faré de cartero,
que al poble s’està molt bé”*

Mai vaig tenir el suficient coratge per llevar-me la vida, i mireu que, de motius, no me’n faltaven. Sempre he estat un covard, ho admeto, un calçasses que fa cas del que li diuen, mentre acotxa el cap com una mula creguda. Això no me n’exonera, és cert, però amb els anys he anat oblidant, interessadament, certs detalls onerosos d’aquells dies. Tot i la distància, però, mai he pogut deixar de sentir aquella buidor a l’estómac, aquell neguit que et provoca tenir fantasmes voltant pels budells. És un dolor intens, visceral, primari, instintivament animal, sorgit del terror i el remordiment. Tal vegada recorda vagament el que sents per desamor o, fins i tot, en el meu cas, com quan vaig veure morir la mare. Ara, però, no us penso amagar res d’aquells primers mesos de guerra civil.

Quan Rafel Fuster i Forcadell, mossèn del Perelló des de l’any 1926, va arribar al mas, vestit de civil, aquella nit freda d’octubre de l’any 1936, ni jo ni la Carmeta, la meva dona, ens en podíem avenir. Venia tremolós i fatigat, amb la cara blava pel fred, xop i amb la mirada enfonsada. Quan el vam ajudar a entrar, la Carmeta em va fitar malament i em va fer un gest amb el cap que vaig entendre al moment. Pinten bastos, vaig pensar. El pobre mossèn, extenuat, es va desplomar en passar la porta. Vaig assegurar-me’n a la vora del foc, el vaig descalçar i li vaig fer fregues als peus amb alcohol. Es va quedar adormit, tranquil.

Em prenia una tassa de cafè quan la Carmeta, sortida del no-res, va començar amb la cantarella.

—Déu meu, què hi fot aquí? Vestit de civil? Com se li acut venir! Si està aquí és perquè l’estan buscant! Sí, és un fugitiu. I què fa? Ve aquí, Josep! Ens portarà problemes, ja ho veuràs.

Jo ja estava acostumat a la música de la meva dona, però molt al fons sabia que tenia raó. Eren males èpoques per als menjaciris i els de dretes, encara que, vista l’experiència, en una guerra, tard o d’hora venen males èpoques per a tots.

Per aquells dies corrien rumors que al Perelló s’havia presentat el comitè d’Amposta. Deien que venien a la nit, que s’aturaven a la barricada que hi havia instal·lada al mig del poble i que portaven una llista amb noms i cognoms de gent que s’havia de depurar. Deien que l’alcalde, Rafel Curto Pallarès, de ca *Garretes* i d’Esquerra Republicana, va mostrar-se inflexible i, alçant la veu als milicians, va enfrontar-s’hi. «D’aquí no es toca ningú —i traient una pistola, va reblar— si cal, ens enfrontarem, i caurà qui caurà». Una cosa és certa, durant tots aquells convulsos primers mesos de guerra, no va ser represaliat cap perellonenc, cosa que no es pot dir d’altres pobles del voltant. Estaria el nom del mossèn en una d’aquelles llistes? Recordo que me’l vaig quedar mirant una estona mentre m’acabava aquell cafè negre, amarg i carregat de xicòria. Tenia les faccions delicades i uns ulls vius. El front, ple d’arrugues, se li eixamplava fins a meitat cap, cobert d’un dèbil borriçol de pèl fosc. Les mans, fines com el coral —l’ofici de capellà ja ho té, això—, contradeien uns peus durs com el cuir, hereus sens dubte de l’afició a caçar amb gos, que l’havia portat a recórrer tot el terme amunt i avall i a comprar-se una caseta de tros a la partida de les Comes, no molt lluny del poble, a l’actual coll del Retó. Que jo sàpiga, no tenia enemics, ni acostumava a posar-se en política molt més que altra gent del poble. Era feliç amb la cacera, encara que algun cop s’hagués d’arromangar la sotana per sortir del brosegar.

Del perquè s’havia presentat aquella nit i d’aquella manera al mas, jo us en sabia fer el referit. Feia uns dos anys havíem tingut a mon pare, al cel sia, malalt. L’havíem hagut de portar a Barcelona perquè el veiés un metge molt bo, el doctor Figueras Martí, que passava consulta al

número 28 bis del carrer Sombrerers, prop del passeig del Born. Cada dos per tres havíem de baixar del Coll de Fatxes, agafar el tren a l'Hospitalet de l'Infant, pujar a Barcelona, passar visita i fer-hi nit, a l'espera del tren del dia següent. Us podeu imaginar que, en qüestió de mesos, ja fèiem curt d'un cap, així que després d'empenyorar les quatre joies de la família i els duros de sota el matalàs, vaig haver de demanar diners a la bestreta. Moltes portes, abans amigues, es tanquen de cop quan et presentes amb intenció de demanar quartos, quina pena de món. Ni tan sols la família està disposada a ajudar més del que es considera pietós i decorós. Molt d'anar a confessar-se i a picar-se al pit davant del Cristo gros per Divendres Sant, però poca llana.

No sé ni com, però un cosí germà meu per part de mare havia estudiat al seminari de Tortosa, i sempre em parlava molt bé d'un company d'estudi que, veges tu, feia uns anys que exercia de mossèn al Perelló. Quan vaig anar-hi a parlar unes setmanes més tard empès per la més absoluta necessitat, em va deixar, pràcticament sense insistir-hi gaire, uns trenta duros amb la condició, això sí, que els hi tornaria quan ens poguéssim recuperar. Li vaig dir que era un Sant baró, la imatge de la pietat, la reencarnació dels valors de la justícia i l'altruisme, un paladí de l'església catòlica, apostòlica i romana, un futur bisbe inspirat per l'esperit sant, un pastor abnegat i diligent i no sé quantes floritures més. Recordo com si fos ara quan em va acomiadar amb un lacònic però sorneguer «Sí, fill meu, sí. Torneu-m'ho tant prompte com pugueu».

Aquell home ja no reia, ara ja no, s'estava allí ajagut, amb la respiració pausada, dormint com un angelet. Quines voltes fa la vida, oi?

La Carmeta va entrar al menjador, venia de la cuina i portava un perol d'aigua calenta i una pastilla de sabó de casa. Va deixar-ho damunt la taula i de seguida es va escampar la flaire de l'oli i la sosa barrejades amb aigua. M'encanta recordar aquella oloreta de sabó. Va tornar sobre els seus passos i va aixecar el tros de tela que feia de porta entre el menjador i la cuina. Em va fer un altre senyal, amb aquella manera tant seva d'aixecar el dit polze per damunt de l'espatlla. Aquest sí que era clar, volia que anés a la cuina. I ràpid.

—Suposo que saps què has de fer, no? —Va dir-me aixecant una cella. Estava tan guapa quan feia allò...

—Sí. Deixar que descansi i es recuperi del que li hagi pogut passar. Quan es desperti, ja li demanarem explicacions.

—Ets un cas, Josep! Ens hauríem de curar amb salut, baixar al poble i parlar amb la guàrdia d'assalt. Cal que els diguem que està aquí, i que si necessiten res de nosaltres, col·laborarem. Quedar bé, ja m'entens...

—No t'entenc. Per què hem de fer-ho? No sabem què ha passat, ni tan sols per què ha vingut. I a més... saps que li devem molts diners.

Vaig intentar posar mala cara, però ràpidament vaig adonar-me que a aquelles alçades de matrimoni, ja no s'hi pot anar, de farol.

Amb tot, en aquells moments vaig pensar que la meva dona entendria la situació. Que seria una bona esposa, em faria cas i no tornaria a treure el tema. Coi, que obeiria el seu marit. Vaig començar a dubtar-ne a la nit, amb la claror de l'espelma de l'habitació, després de contemplar-la mentre es desvestia i es raspallava la llarga cabellera negra. Vaig intentar tenir-hi relacions. Em va castigar les costelles amb el colze, es va posar de cul, va dir-me que li feia mal el cap i que, a més, no estava d'humor... Per reblar el clau, em va etzibar que segurament era un pecat fer-ho amb un capellà a casa. Per què les dones a la més mínima que no els quadra la cosa, opten per posar en quarantena el seu cos? Si en aquell moment hagués sabut tot el que ara sé! Però ja us ho explicaré més endavant, no patiu.

*“Quan Garretes n’era alcalde,
menjava carn de vidella,
i ara menja primentons
a la Punta de la Buena”*

Al matí següent, mentre el gall s’esgolava a fora i el gat esmolava les ungles a la calaixera de davant del llit, vaig aixecar-me i vaig anar a la cuina per encendre el foc. El mossèn encara dormia arraulit sota la morellana, així que vaig sortir a fora a liar un cigarret de paper de la Compañia Arrendataria de Tabacos. Aquell “picado fino superior” no tenia res de fino, ni de superior, així que el vaig matar a les dos pipades. En tornar a entrar vaig encendre el foc i vaig posar l’aigua a bullir. Al cap d’uns moments, l’oloreta de cafè acabat de fer i de pa torrat amb all i un raig d’oli omplien l’estança. Despertà el mossèn.

—Déu us beneeixi, Josep, que tingueu un bon dia. Primer de tot, us vull agrair que em deixéssiu passar la nit aquí, no tenia on anar i una altra nit al ras em semblava massa pels meus castigats ossos.

—I ara, mossèn! No ens heu de donar les gràcies per res, a la Carmeta i a mi ens omple de goig tenir-vos aquí —vaig mentir—. I a què es deu la visita?

—Ai, fill meu! No sé ni per on començar —em va dir.

—Pel principi sempre acostuma a ser el millor —li vaig contestar.

—Doncs sí... —va respondre pensarós—. Ja saps que des que va començar la guerra tot ha canviat. Abans, un home s’aixecava al matí, treballava de sol a sol i es guanyava el pa i la sal. I no mirava si un era d’esquerres o de dretes, prou feina tenia. Saps que abans hi havia, almenys al poble nostre, bona convivència entre tots: uns defensant unes coses i els altres unes altres, però mai va haver-hi mala sang. Doncs bé, fill meu, deu fer cosa d’un parell de setmanes que va passar un camió ple de milicians de la CNT/FAI que anaven d’Amposta a Tarragona a moure soroll. No es van aturar, van passar per la nacional tocant el clàxon i enarborant banderes roig i negres. Jo mateix els vaig veure passar pel pont de Ca la Tona. Vaig tenir un mal pressentiment, així que me’n vaig anar a l’ajuntament i els vaig dir on amagaria les dos custòdies, el calze i l’arxiu parroquial. Fins i tot els vaig fer arribar les claus de l’església, per si de cas. A la nit, quan ja tornaven ebris d’alcohol, marxisme i de ràbia anticlerical, es van aturar i, segurament que en combinació amb algú de la CNT local, van decidir que, al Perelló, hi havia massa talles de sants i massa poc foc.

Anaven esvalotant pels carrers, cridant, rient i blasfemant. La gent es tancava a casa per no veure-ho. Els del comitè local, en veure les intencions, van tenir por i van deixar-los fer, convençuts, crec jo, que si s’esbravaven una mica, la cosa no aniria a més. Jo no ho tenia tant clar, així que me’n vaig anar pel carrer Major, on em vaig trobar a Tomàs de Cal Viudo. En veure el meu esverament, em va fer passar dins de casa.

Permeteu-me un incís. Jo coneixia bé els Viudos del Perelló. Eren una família de moliners d’oli, d’esquerres i fervents partidaris de la República, així que li vaig preguntar al mossèn com podia ser que busqués refugi en aquella casa.

—Ja veu, fill meu, just el que us deia abans, som una congregació petita i tots ens coneixem. Les ideologies són una part important de les persones, però la gent també tenim ulls i coneixement, i sabem destriar, gràcies a Déu, el que és correcte. Em van acollir de seguida i em van ficar dins d’una cambra plena de càntirs d’oli, a la planta baixa. Jo sabia que la casa donava a dos carrers i que per la part de darrere hi havia una sortida que donava al barranc de les Comes

i a l'edifici de l'escorxador. El Tomàs em va dir que si algú em venia a buscar, marxés per allí. Havia deixat la porta tancada només amb un forrellat que s'obria des de l'interior.

Anys després, acabada la guerra, vaig sentir a dir que aquella nit els de la CNT havien fet caure a cops la imatge de la Verge del Roser que hi havia a la façana de l'església, i que amb l'ajuda d'una corda i un camió n'havien arrencat la porta, havien tret els Sants de fusta i els havien cremat a la placeta de just al davant. Però, bé, els vencedors sempre escriuen l'última paraula, no? També es diu que quan van voler incendiar l'església, el comitè local i diversos veïns van enfrontar-s'hi, i que la cosa va arribar tibada, perquè els van enxampar amb les custòdies i el calze. No sé com s'ho van fer, però aquells ampostins van acabar marxant del poble sense calzes i sense incendiar res més. A partir d'aquella nit, el sindicat de la CNT es va instal·lar a l'abadia del mossèn. Van agafar rellevància, ja que durant un temps va ser l'únic sindicat al poble i, en aquella època, si no estaves afiliat, no podies treballar. L'església va passar a ser la seu del comitè d'abastos: el lloc on abans es menjava el cos de Crist es va transformar, per obra i gràcia, en un magatzem de subministraments alimentaris. Però tornem amb el mossèn, deixem la història per als que tenen estudis i els records, per als melancòlics.

—I què va passar al dia següent?

—A primera hora va venir Tomàs a dir-me que podia sortir, que ja no hi havia perill. Per mi va ser un goig. La por, que convertia les corredisses dels ratolins en sospites de passos cenetistes, i la humitat del terra, que em rosegava els ossos, m'havien tingut en una vetlla tensa. Em van fer cafè i pa torrat amb una sardina de casco, i al cap d'uns deu minuts es va presentar l'alcalde. Ens vam asseure a una taula llarga de fusta amb l'única claror d'una finestra que donava a la part del darrere de la casa i un solitari llum d'oli. Tomàs va oferir-se per seguir amagant-me allí fins que es calmés la cosa, però jo m'hi vaig negar. Sabia que els posava en un compromís si, per una d'aquelles, algú parlava més del compte. Ja s'havien arriscat prou ajudant-me. Llavors, l'alcalde va dir que podia embarcar cap a Mallorca, on els nacionals mantenien el control i on, segurament, estaria tranquil fins que la guerra s'acabés. Vaig trobar-ho massa radical.

—Jo crec que aquesta guerra durarà poc, Déu Nostre Senyor no permetrà que es matin germans contra germans, així com, de cap manera, podrà consentir que els seus humils servidors, els homes i les dones d'església pateixin cap desgràcia.

Els no van dir res, però alguna cosa als seus ulls em va demostrar que no ho tenien tant clar.

—Així, doncs, què va decidir mossèn? —li vaig preguntar.

—Doncs, fill meu, vaig decidir amagar-me fora del poble durant el dia, emboscat no gaire lluny, on podia controlar què hi passava i, a la nit, Tomàs deixaria oberta la portella del darrere i jo hi entraria a dormir. Així vaig passar tota una setmana: de dia a dalt, amagat, resant i llegint; i, de nit, baixant al poble a menjar alguna cosa i a estirar-me damunt d'uns cofins. Però és dura aquesta vida, de dia estàs tota l'estona amb un ai al cor per si sents algú, o patint perquè ningú et vegi de lluny. Pitjor, encara, eren les nits. No dormia tement que, en qualsevol moment, em podien venir a buscar, i pensava en la imatge que donaria estirat damunt de quatre cofins oliosos. També passava gana, set, fred i començava a tenir una tos insistent que reprimia mossegant un tros de drap per no fer soroll. Gràcies a Déu, vaig posar-hi molta força de voluntat i molta paciència. Al final, però, em van convèncer que allò no podia continuar d'aquella manera.

Vam acordar, una d'aquelles nits, que intentaria marxar a un mas de la Cala on tenia uns parents, i que allí podria amagar-me fins que s'acabés la guerra. L'alcalde em va fer arribar roba de civil, que m'estava una mica gran, i Tomàs, per la seva banda, es va encarregar de cremar la sotana i l'alçacoll. El dia que havíem decidit que fos el de la meva partida, queien gotes i jo m'esperava dintre de cal Viudo. A primera hora i davant de la porta es va aturar un carro, del qual

van baixar dos homes. Eren Francisco Aixendri i Josep Rebull, dos feligresos de la parròquia i de la nostra absoluta confiança. Es van espolsar els guardapols i vam encaixar de mans. Amb prou feines ens diguérem res, sobren les paraules entre homes de bona voluntat. De vegades amb una mirada d'estima sincera, n'hi ha prou. Just abans de marxar vaig abraçar-me amb Tomàs i, agafant-lo per les espatlles, li vaig dir que mai oblidaria tot el que havia fet per mi. Em vaig emocionar, fou un sentiment sincer, aquell home s'ho mereixia. Vaig beneir la seva família i fent el cor fort vaig marxar sense mirar enrere, mentre Tomàs em dirigia unes últimes paraules de comiat que mai oblidaré: «Només sento no poder-vos ajudar de cap altra manera, aneu en pau, bon home».

Al cap de molt temps, vaig poder passar una tarda amb Tomàs. Em va dir que sempre que recordava aquell matí, quan va marxar el mossèn, havia tingut la sensació que no el tornaria a veure mai més, i que, vistos els esdeveniments, una idea li va passar pel cap: no estaria fugint de la mort mentre, sense saber-ho, corria cap a ella? No hi negareu un cert aire de tragèdia, en tot plegat.

El capellà seguia endavant:

—En sortir, em vaig arraulir darrere del carro mentre Francisco i Josep, asseguts al davant, començaven a menar la mula. «O-llaó!» cridaven, però l'animalet es negava a caminar. Dos cops de vara més tard, deixàvem enrere el poble. Recordo que dos gats, un de negre i un de clapat s'esbatussaven a mort per una ventresca de peix plena de mosques vironeres. No vaig poder evitar que se'm gelés la sang.

Arribats a aquest punt de la història us he de fer sabedors d'una cosa important per al que va succeir després. Preferiria no haver de fer-ho, però us he dit que us faria el referit tal com va passar i, a fe de Déu, que així ho faré. Dol acceptar que ets un banyut, ho sé, però, per desgràcia, era el meu cas. La Carmeta, al cel sia, s'entenia amb un de l'ajuntament de Tivissa, un regidor de casa bona que no penso anomenar, ni ara, ni mai. Us podeu imaginar què és estar amb una dona durant tants anys, i adonar-te que no l'has conegut? Anys després de tot allò, quan ella va emmalaltir de febres i ja estava a punt d'estirar la pota, va decidir explicar-me tot el que va fer — per morir amb la consciència tranquil·la, suposo. Doncs bé, pel que em va dir, va trigar poc a esbombar l'arribada de tan il·lustre hoste a l'amant consistorial. Segur que després de fer-se'l li va contar la notícia, la molt... però, no ens desviem! No avancem els fets, tornem al mas i al relat de mossèn Rafel.

Mirava amb ulls afamats el pa torrat, així que vaig considerar oportú deixar que fes un mos i descansés una estoneta més. Vaig sortir del mas i vaig entrar al corral de les gallines, a tocar del pou, on la Carmeta ja havia agafat els ous, els havia posat en un cistell, s'havia lligat un mocador al cap i es disposava a marxar cap al poble a vendre'ls.

—Què diu el mossèn? Què li ha passat? Han matat algú al Perelló? Marxa avui, no? Li has dit, oi? Davant d'aquella metrallada de preguntes, vaig optar per la solució errònia, com sempre.

—Ni bon dia em dius ja, floreta?

—Deixa't de floretes, que no estic per a sòries, sempre tan ingenu, sempre amb el lliri a la mà, Josep! Aquest home ens portarà problemes, segona vegada que t'ho dic! Si tu no hi fas res, ho hauré de fer jo.

Allò sí que em va molestar, i molt! Així que vaig treure caràcter. Agafant-la pels braços, la vaig sacsar tant que de poc no va perdre tots els ous. Li vaig dir: «Tu faràs el que jo et digui o et juro per la memòria de mon pare que et fotrè fora de casa». Es va quedar gelada, no s'esperava la

meva reacció. De cop, no vaig poder evitar sentir-me culpable. M'havia extralimitat? Va agafar el cistell, atemorida i va marxar caminant, portava el pas lleuger i no es va girar ni una vegada. Quan gairebé ja no la veia, vaig sentir l'impuls irrefrenable de cridar-la, córrer cap a ella i demanar-li perdó, de dir-li que me l'estimava i que mai li faria mal. No vaig ser-hi a temps.

En tornar al mas, el mossèn va notar el meu esverament.

—Què us passa, fill meu?

—Res, la Carmeta que, de vegades, fa que perdi els nervis, dic coses que el meu cor no sent, i les dic mogut per la ràbia.

—Resignació. No som tots fills de Déu? Hem d'aprendre a estimar-nos els uns als altres i a tenir la paciència que això demana, aprèn de Job, Sant Francesc o Santa Teresa de Jesús, ells et guiaran.

Sonava buit l'argument, ni tan sols s'acostava al que jo sentia en aquells moments.

—Què vau fer després, mossèn? On vau anar? —vaig dir per deixar el tema de la Carmeta.

—Ens vam dirigir pel pont del Safranar i per la partida del Parracoll fins al mas de Butxaques, ja al terme de la Cala. Allí vaig demanar als meus acompanyants que se'n tornessin al poble, ja que no els volia posar en cap més compromís. Un cop ens acomiadàrem, vaig emprendre a peu la sendera que porta a la masia dels familiars. Quina va ser la seva sorpresa en veure'm arribar, vestit com anava de civil. Jo els vaig explicar què havia passat al Perelló, i de com m'havia hagut d'amagar com un animal poruc. Jaume, el meu nebot, va escoltar-me amb molta atenció, i quan vaig acabar d'explicar-los com havia anat a parar a casa d'ells, em va preguntar si estava segur que no em buscarien allí. Només vaig poder mirar-lo als ulls, ja que cap paraula sortí de la meua boca. Allò em va fer reflexionar: I si els estava posant en perill? Vaig sentir un gran pes al cor i com el desànim feia presa de mi. Em van instal·lar a dalt de la pallissa, a la tortosina que tenien per caseta. Per mi va ser tota una alegria després de tants dies de mal dormir. Al matí, m'aixecava i, després de menjar quatre figues seques i un tros de pa, els ajudava al tros a fer el que convingués. Cap a mig dia, la dona de mon nebot ens portava unes farinetes i fèiem un tragueta de vi per fer-les baixar. Us prometo, amic meu, que quan arribàvem a la nit no estava per a moltes alegries. Li donava les gràcies a Déu i queia rendit.

Així vaig passar-me dos setmanes, arrabassant garriga i fent formiguers de rama, de sol a sol, fins que, ara fa dos dies, mentre encara era fosc, va vindre corrents un xiquet tot esverat cridant i picant a la porta. Em vaig despertar d'un bot i vaig començar a patir per si m'havien trobat i per si acusarien a Jaume i a la seva família d'haver-me amagat. Quan en Jaume va obrir la porta, el noi va començar a cridar que venia corrents del Perelló, l'havien enviat per avisar-me que m'estaven buscant i que sabien que familiars meus vivien allí. El xiquet respirava fort i no parava d'assenyalar amb el dit en direcció al poble. «Però ja venen?» vaig preguntar. «Ho saben, que sóc aquí?». El xiquet s'encongia d'espatlles i evitava mirar-me als ulls. Segurament, estava massa atemorit i excitat. Vaig agafar mon nebot i el vaig portar a fora.

—Marxaré ara mateix i vull que vosaltres també marxeu.

—Però oncle, per què hem de marxar? Nosaltres no hem fet res, hem rebut la visita d'un parent i l'hem acollit a casa nostra. Cap llei hem infringit, ni humana ni divina.

—Feu el que vulgueu, però marxaria més tranquil si sabés que no us passarà res.

—Doncs podeu marxar tranquil, oncle, que no ha de passar-nos res.

*Menino ha comprat un gos,
Manuel una gran burra,
i Cinto, com que és alcalde,
un xalet i una tribuna*

La Carmeta va tornar a voltes de mig dia. Va deixar els diners dels ous a la caixeta metàl·lica de Lithines del Dr. Gustin, dintre del rebost, i de seguida es va posar a fer el dinar. En cap moment va dirigir-me la paraula. Aquella nit, tal com m'imaginava, també es va posar de cul.

Vaig arribar a un pacte amb el mossèn, i per fer-ho calgueren poques paraules. Jo sabia que li devia un gran favor, ell també. Ell sabia que li estava fent un gran favor amagant-lo allí, jo també. Així que el deixaria quedar-se uns dies fins que es recuperés del tot i aconseguís un lloc segur on anar. Per la Carmeta, no caldria patir gaire. Ja la tenia enfadada. Li costaria dies pair allò, així que, posats a fer, jo almenys intentaria ajudar el mossèn en el que pogués. Val a dir que ell va col·laborar com bonament va poder. Es mantenia sempre a dintre del mas i procurava molestar al menys possible. Em feia pena i tot, pobre. Fins i tot, veient el que passava al matrimoni, va agafar la Carmeta per banda i la va alliçonar en els deures d'una bona esposa. Però, ai! Quins deures i obligacions vers el seu espòs pot tenir algú que pensa més en el qui té entre les cames que en el qui hauria de tenir al cor? Doncs poca cosa, fills meus! Cada dia que passava, s'estava més estona a Tivissa, defugia el mas i la meva companyia. Jo vaig pensar que l'incomodava la situació amb el mossèn, però ara sé que ja m'havia donat per impossible i que buscava als braços del regidor allò que amb mi no volia.

Ella mateixa em confessaria que va vendre l'ànima del pobre mossèn. Li va dir al regidor que jo l'estava amagant i que em negava insistentment a denunciar-lo a les autoritats. Que ho feia mogut per l'honor d'un antic compromís de quartos i que, com que no teníem diners per saldar el deute, ara ens veiem obligats a ocultar un fugitiu. El regidor, que no era cap estúpid, li va ensenyar el camí a la Carmeta. Fou relativament fàcil convèncer-la que havia d'arribar a un pacte amb les autoritats per entregar el mossèn a canvi de saldar el deute que hi manteníem. I, ai senyors, aquesta musiqueta dita en confiança d'amant, sota els llençols pot arribar-li molt endins a una dona, i coneixent com coneixia la Carmeta, segur que li va sonar a música celestial. El mesquí regidor va moure els fils i va fer córrer el rumor que s'oferia una bona recompensa per qui pogués donar informació sobre un capellà fugit del Perelló que, en la seva fugida, havia violat una jove de la Cala. La situació, sense jo saber-ho, s'estava convertint en un polvorí.

Us enganyaria si us diguéssiu una data, només recordo que era a la matinada quan vaig sentir el soroll d'un motor que s'acostava i, en obrir els ulls, vaig veure la claror d'uns potents fars de camió reflectida al sostre de l'habitació. Quan hi penso, encara sento les punxades al cuir cabellut, sento com una pedra en flames em segellava l'estómac i com el temps s'alentia fins a notar-lo físicament, en sentir els cops a la porta del mas. La Carmeta, però, no es va moure, ni tan sols quan el pany va cedir amb un agònic crit metàl·lic i les estelles de fusta saltaven com brins de blat sota la dalla. Crits, homes, grillons, riures, plors... tot es barrejava a la planta baixa mentre jo era incapaç de moure ni un múscul, tenallat al llit com si un quintà de sal m'aixafés. Sabia a què havien vingut aquella gent, sabia a qui buscaven, però no sabia, en aquell moment, ni com ni per què. Quan ens van venir a buscar-nos, a dalt, van fer-ho sense contemplacions. La Carmeta estava en camisola i jo en calçotets llargs. Van dir que eren del comitè de Tivissa i que teníem dos minuts per vestir-nos, agafar la documentació i presentar-nos a baix. Em vaig quedar amb la boca oberta incapaç de dir-los que allò era casa meua, que quin dret tenien a entrar així, que si s'havien tornat bojós, que qui es pensaven que eren, que fora d'allí... La Carmeta em va treure de l'estat de xoc.

—Au va, Josep! Fes el favor de vestir-te, no els fem esperar! Ja t'ho vaig dir que passaria! Tu i les teues bones intencions, on són ara les intencions, eh? Que ens trauran del mal pas les teues “bones intencions”?

No entenia la seva actitud, que potser no havia actuat amb sentit comú? No era de justícia albergar algú que ho necessita a casa teua? No és caritat? No està més que justificat si, al damunt, tens un deute amb aquella persona? Llavors vaig veure clar que ella mai ho entendria, que per molt que li ho intentés fer entendre, seria impossible. Érem dos estranys que, per circumstàncies,

haviem posat en comú certs interessos, vivíem una farsa, res més. Alguna cosa es va trencar dintre meu aquella nit, no us voldria enganyar, però diria que vaig notar com s'estripaven les fibres del meu cor.

Al cap de dos minuts, sortíem del mas. Les llums del Chevrolet il·luminaven l'entrada, així que em va costar veure-hi durant una estona. Quan vaig poder situar-me al costat, on no m'enlluernava, vaig poder comptar sis homes. «Covards! —vaig pensar— Sis homes com sant Paus per un mossèn, un pagesot i una dona». Tres d'ells s'estaven dalt de la caixa de fusta del camió ajupits com si traginessin alguna cosa. La resta, drets davant nostre, ens miraven desafiants. Tots anaven armats amb fusells i escopetes. Ens van agafar la documentació i un d'ells, el regidor de l'ajuntament i dipositari de les atencions de la meva dona, va anotar els noms a una llibreta de paper amb fulles esgrogueïdes. Al cap d'un moment de silenci tens, va parlar:

—Josep Cedó Pallarès, se t'acusa formalment d'amagar un proscrit a casa teva, un violador buscat per les autoritats competents; se t'acusa d'encobrir en la fugida a Rafel Fuster Forcadell, fins fa poc rector de la parròquia del Perelló. Tens alguna cosa a dir?

Vaig buscar amb la mirada a la meva dona, però tenia la cara girada i mirava el terra.

—Jo no se res de cap violació, només sé que va venir a casa nostra i que jo el vaig acollir pietosament, sense preguntar res. És públic i notori que li dec una gran quantitat de diners, què menys podia fer?

—Informar les autoritats —va dir mentre feia un mig somriure—. Traieu-me'l del davant!

Em van agafar pels braços i em van arrossegar fins a les oliveres arbequines que tenia plantades al bancal més proper al mas. Tenia una gran estima per aquells arbres, feien sempre un oli molt fi que guardàvem per a casa i per regalar als familiars de la capital. Allí, entremig de les branques que tantes vegades havia escarrat, em van tirar al terra i em van ordenar que no em moguéss. Jo buscava la Carmeta, aixecava la vista i la buscava, angoixat perquè no li fessin cap mal i la deixessin lliure. Amb tot, em sentia culpable per no haver-li fet cas, pensava en aquell moment que la culpa era meua i que, a sobre, pagaria també ella. Allò m'omplia d'ira i desesperació. Vaig cridar, fort, enèrgic, més del que m'hagués pogut pensar mai que era capaç de fer. El regidor va sentir el seu nom i va prestar-me atenció.

—La Carmeta no hi té res a veure en tot això, deixa-la marxar, t'ho demano, ha estat una esposa fidel que ha fet cas del que li vaig manar. Jo me'n faig responsable davant les autoritats.

Recordaré sempre el riure estripat d'aquell home, la cara d'infinita satisfacció, que jo en aquell moment no comprenia. Quan per fi la Carmeta va confessar-m'ho tot, va tornar a colpejar-me amb tanta força com aquell mateix dia. Com devia gaudir el maleït, recreant-se en la meua misèria. Sí, segur que pensava: «Mireu-lo, la seva dona li és infidel... infidel amb mi! L'he enganyat i utilitzat, i a sobre, es rebaixa i s'humilia, accepta les culpes per salvar-la! I jo beneficiant-me-la! Passarell!». Que sentiríeu vosaltres? No li ho desitjo ni al meu pitjor enemic, això. Que Déu em perdoni, però anys després, quan la Carmeta va morir, ni una sola llàgrima vaig vessar per aquella desvergonyida.

Aquells homes em van posar dret d'una revolada, i em van clavar espentes fins a la part de darrere del camió on, per primer cop des que van arribar, vaig poder veure el mossèn lligat de peus i mans estirat al terra. Encara avui recordo els seus ulls. S'hi llegia la por, però també la infinita pena d'un home vençut. Per un moment els va tancar com si pregués, mentre una llàgrima li va baixar per la galta. La seva respiració era espasmòdica. Estava plorant. Veure plorar un home fet i dret té un no-se-què que no puc explicar. Se'm va encomanar la por. Per primera vegada era conscient de la situació en què ens trobàvem. Quan m'anaven a pujar dalt del camió, la Carmeta va venir corrents i em va fer una besada a la galta, però no va dir res. Oliveres i una besada. Crec que hi ha un passatge bíblic similar.

Ai, el temps i la memòria! Et tornen una vegada i un altra les coses dolentes que t'han passat a la vida perquè, inevitablement, hi busquis els motius. Escapar-ne fa que busquis similituds per no sentir-te tan sol, per no ser l'únic. Consol de necis.

*Los republicans del poble
reportaven als fascistes,
i ells se mengen los llobarros
que maten los petardistes*

Van conduir durant una hora, aproximadament. El camí era pedregós i, al cap de poca estona, un mal de ronyons i d'esquena va començar a fer més incòmode el trajecte. A trenc d'alba, vam parar de cop. Aquells homes, capitanejats pel regidor, van baixar-nos del camió. A mi em van oferir aigua d'una cantimplora, però al pobre mossèn ni tan sols li van treure la mordassa de la boca. Semblava calmat i tranquil, tenia els ulls vermells però oberts. A la vora del camí, hi havia un carro vell abandonat, estava al costat d'una era molt gran i d'un mas en ruïnes. El vaig reconèixer d'immediat: era el Mas de Butxaques, ja en terme de la Cala. Van agafar el mossèn i el van deixar lligat a la roda del carro, mentre que a mi em van fer asseure a sota d'una figuera. Aquells homes van menjar i van beure, estaven de bon humor i feien bromes entre ells. Parlaven de política, de república i de lluitar contra els feixistes i rectors. Un cop esmorzats van fer-se una cigarreta.

—L'hem de portar a la Cala com més aviat millor, tinc feina al tros i la dona m'espera —digué un.

—Per què tanta pressa? Ens han promès una bona recompensa per aquest assumpte, gaudim-ne —respongué un segon.

—No se surt cada dia a caçar un rector gordet com aquest —digué un tercer.

—Ja n'hi ha prou —tallà el regidor—. Aquí mano jo, així que fareu el que jo us diré, si no, no cobrareu.

A la majoria no li va agradar aquell comentari.

—L'hem d'interrogar —apuntà el regidor—. No podem arribar a La Cala sense tenir una confessió.

Ningú va dir res, era regidor, del comitè i la persona que pagava, així que sobraven els escrúpols.

Va treure una bóta de vi i va fer un glop llarg. Després la va passar a la resta assegurant-se que tots en bevien de valent. Tots van xumar sense queixar-se.

El regidor va acostar-se al mossèn i, cridant prou fort perquè tots el sentíssim, va preguntar-li per la noia violada. El pobre mossèn feia uns ulls com unes taronges i, com que encara estava emmordassat, va proferir un so gutural i va negar repetidament amb el cap.

—Com? —va dir el regidor—. No et sento —deia mentre, amb burla, es posava la mà a l'orella.

El pobre mossèn s'esforçava a cridar, però després de tanta estona amb el mocador a la boca, allò li suposava un gran esforç.

—Que el senti, vosaltres? —va dir tombant-se cap als seus homes. «No», digueren uns quants, els més divertits, els que reien. Llavors, el regidor va girar-se de cop i li va propinar un fort cop a la boca amb el dors de la mà. El mossèn va gemegar de dolor. Molts rigueren, la majoria; només un o dos tombaren instintivament la cara per vergonya.

—Feu un tragué nois, això anirà per a llarg —digué el regidor. Seguidament, va fer-los veure una mica més de vi.

Al cap d'una estona de pegar-li, quan el mossèn casi ni cridava, el regidor va parar en sec. Adreçant-se als homes, mentre intentava recuperar l'alè, va dir-los:

—Per què sou tan dolents? Heu permès que pegui aquest home per no haver-me contestat i no m'heu dit que portava una mordassa?

Va provocar més riures i va fer que novament el vi corregués gargamelles avall. Un va proposar la idea de fer-lo treballar. Allò va agradar a la resta, així que varen buscar per la zona fins que de dintre del mas en sortiren amb una xaruga de fusta i un feltre. El van amollar de les cordes i li van posar els arreus de llaurar. Aquell fou l'únic moment en què vaig atrevir-me a protestar. Vaig cridar per l'amor de Déu que tinguessin pietat i que no torturessin aquell pobre home, l'únic delictes del qual era ser un servidor de Déu.

—Vols ocupar el seu lloc? —va dir el regidor, mentre tots els altres esclafien a riure i novament donaven compte de la bóta de vi.

No he tingut mai fusta d'heroi, ja us he dit al principi que sóc un calçasses, així que davant la possibilitat que allò es tornés en contra meva, vaig decidir callar i no dir res més. La meva claudicació va fer que el regidor gaudís encara més de la meva desgràcia.

Van obligar-lo a llaurar, descalç, com si fos un animal, arrossegant la xaruga per un bancal erm mentre s'anaven divertint. «Arri matxo! Ollaó! Uesqué! Uóóó» cridaven. Cada cop que el mossèn parava, l'obligaven a cops a continuar. Quan allò va deixar de divertir-los, i calculo que fou al cap d'una hora, van tornar a lligar-lo a la roda del carro. L'alcohol havia fet ja el seu efecte, així que es van tornar més sàdics. Amb un tros de canya van començar a aixecar-li les ungles de les mans. El mossèn, visiblement esgotat, es regirava de dolor.

—Renega de la teva fe! —cridava el malparit del regidor, mentre els altres li aguantaven les cames i els braços.

—Violador de criatures, penedeix-te!

Finalment, el mossèn es va desmaiar. Vaig elevar un prec al cel en agraïment.

El van deixar una estona mentre tornaven a beure i a fumar. Estaven exhausts i sufocats de tant de riure. Jo vaig aprofitar per fixar-me en el mossèn, tenia els peus inflats i en carn viva. La cara estava deformada i plena de sang. Els ulls, temps enrere tan vius, amb prou feines podien veure-hi a causa de la inflamació. Les mans, amb alguna que altra unglà fora de lloc, es retorçaven com les urpes d'una àliga. No vaig veure penediment en les cares d'aquells homes, vull pensar que el vi va fer gran part de la feina aquell dia, perquè si no és així, quan morin hauran de donar moltes explicacions a l'Altíssim.

Una estona més tard, ja recuperats, anaren a buscar un poal i l'ompliren. El mossèn va despertar-se al contacte amb la frescor de l'aigua i, per uns instants, va semblar com si es reanimés una mica. Va començar a respirar amb més força i a panteixar. Ben just se'l sentia, tremolava i tossia amb insistència mentre intentava col·locar-se més còmodament recolzant l'esquena a l'eix de la roda del carro. Feia molta llàstima veure'l indefens, destrossat, desproveït d'humanitat, vençut.

El temps no passava i jo no parava de preguntar-me cap a quin final ens dirigíem. Volia fer alguna cosa, però què podia fer-hi jo? A les novel·les de l'oest que acostumava a llegir de petit el protagonista sempre aconseguia salvar-se dels perills més inversemblants, i ho feia amb la noia més guapa del poble asseguda al darrera del cavall, mentre una posta de sol assenyalava el camí cap a l'oest. A partir de quin punt perdem aquella ingenuïtat infantil que ens fa la vida tan dolça? Quan deixem de somiar per despertar-nos en una realitat tan bèstia? Carmeta del meu cor, on eres quan més et necessitava?

Al final, el vi va vèncer aquells homes. Massa emocions barrejades amb l'alcohol porten inequívocament a un son profund. Fins i tot jo, esgotat només de veure el patiment d'aquell sant, vaig caure endormiscat a voltes de migdia. El soroll que em va despertar va ser el d'uns quants

trets d'escopeta i els posteriors crits dels homes. Què havia passat? Vaig mirar instintivament cap on es trobava el mossèn i el meu cor feu un vot en comprovar que no hi era. Vaig començar a posar-me nerviós i a pensar el pitjor.

El regidor va aparèixer de darrere d'unes mates amb l'escopeta aixecada per damunt del cap i demanant calma als homes. Tot seguit van increpar-lo perquè els expliqués què havia passat.

—M'ha atacat! El molt desgraciat s'ha escapat i m'ha atacat! Se m'ha tirat damunt mentre dormia, allà, sota d'aquell pi —digué el regidor tot esverat.

Els homes i el regidor van marxar corrents cap al pi on s'havien sentit els trets i, al cap de pocs minuts, que a mi se'm feren eters, tornaren on jo m'estava.

—Ja ho veieu, s'ha escapat —digué el regidor. Espero que tots corroboreu davant de les autoritats la meva versió, que és la veritat, o us asseguro que no veureu ni una pesseta.

Alguns encara anaven suficientment ebris per no reaccionar i no digueren res. Un parell van fer mala cara, però no s'atreviren a contradir-lo i guardaren silenci. No sabré mai si per por del regidor, per por de perdre els diners, o per manca de coratge. Només un va qüestionar-se la versió dels fets.

—S'hi t'ha atacat... Per què té dos trets a l'esquena i un al clatell? I com pot ser que s'hagi escapat? Jo mateix l'he lligat la última vegada i era impossible que se'n desfés.

—Dubtes del que he dit? Discuteixes la meva autoritat? —respongué el regidor.

—L'autoritat no et dona la raó. No discuteixo la teva autoritat, només em pregunto com pot ser que un home mig mort s'hagi alliberat de les lligades, t'hagi vingut a buscar mentre dormies, no t'hagi agafat l'escopeta, se t'hagi tirat al damunt i, a més, tingui tres trets per l'esquena. Fes el que vulguis amb la teva autoritat, però a mi no em vinguis amb històries.

Va dirigir-se a la roda de carro i, posant-se de genolls, va buscar les cordes. Una ombra li ennegri el semblant. Es va posar dempeus i va mostrar-les al regidor. Amb ràbia, va llençar-les amb força al terra, va escopir-hi i va etzibar-li un serè «Queda't amb la teva autoritat i amb els teus diners». Els altres van recollir-les i van poder comprovar que tenien un tall net, segurament fet amb un ganivet.

—Algú m'ha traït! —enfollí el regidor. Qui de vosaltres ha estat? Quasi em mata! Arrencaré la pell a qui l'hagi amollat!

Però ja era tard, tothom sabíem què havia passat. Tots érem culpables en major o menor mesura d'un assassinat a sang freda. Els homes, fins i tot els més beguts, van entendre que hi estaven tots implicats. L'únic, però, a qui podien témer, era a mi.

—Tots heu fet una gran feina avui. Hem detingut un home, un violador buscat per la llei i l'hem ajusticiat tal com es mereixia. Ningú ens pot acusar de res si diem tots el mateix... i què hem de dir, us preguntareu? Doncs, molt fàcil, direm que s'ha escapat i que l'hem perseguit durant un parell d'hores, que quan l'hem trobat s'ha apoderat d'un arma i ha intentat matar-nos, disparant trets. Que, després, ha tornat a fugir i que li hem disparat en defensa pròpia. Ho heu entès?

Els altres el miraven, però no deien res. Tots sabien que estaven en un mal pas i que calia sortir-se'n de la millor manera possible. Amb tot, hi havia dubtes.

—I jo us asseguro que cobrareu el triple del que us vaig prometre, un damunt de l'altre —va dir el regidor mentre, amb el puny tancat, picava el palmell de la mà.

—I què farem amb ell? —va dir un, mentre m'assenyalava.

No us vull enganyar, em vaig orinar a sobre. Espero que mai us toqui a vosaltres, de veritat. —Deixeu-me'l a mi —va dir un.

—No! Ja n'hi ha prou amb un mort! —crià un altre.

—Matem-lo, ara! —va dir un tercer.

—Quiets! —va cridar el regidor—, jo me'n encarrego, aneu tirant.

«No em deixeu aquí», els deia, «porteu-me amb vosaltres», cridava, «aquest em matarà», plorava. Ningú no em va fer cas. El regidor es va acostar i amb veu baixa em va dir:

—Calla, desgraciat, si et volgués mort ja hi estaries. Escolta'm amb atenció, et necessito viu, perquè tu seràs qui donarà versemblança a la història que contarem. Si tu, que has estat detingut, corroboreu el que nosaltres direm, ningú no sospitarà.

Que s'havia begut l'enteniment? El primer que faria en arribar a Tivissa seria denunciar-lo a les autoritats per molt regidor que fos! No podia demostrar l'assassinat, però sí que podia denunciar les tortures. El regidor va veure la cara de determinació, que tenia així que va prosseguir.

—Si no col·labores, aquí s'acaba el teu trajecte. No tornaràs viu al poble.

—I què?

En un rampell de valentia (o d'inconsciència) que puc assegurar que mai abans (ni després) havia tingut, vaig dir-li que la meua vida ja no m'importava, i que si ho havia de fer, ho fes al mes aviat possible.

—Ets un ingenu, Josep... De debò creus que serà tan fàcil? No has pensat en la Carmeta?
—Allò era un cop baix.

—Sense tu no se'n sortirà, encara que és jove i bonica... potser sí, que podria enviudar i casarse de nou. La imagines als braços d'un altre, Josep? Imagines algú assegut a la teua taula? Dormint al teu llit?

M'anava fent cada cop més petit. Aquella sensació de valentia que fins feia no res m'omplia el pit, havia desaparegut entre un mar d'ombres d'incertesa.

—Això comptant que sigui generós i no l'acusi a ella també d'encobriment. Puc dir tranquil·lament que has estat tu qui ha tallat les cordes, qui l'ha ajudat a fugir, tinc cinc testimonis marxant pel camí que ho afirmaran —va dir mentre assenyalava en la direcció en què s'allunyaven els homes—. No ho facis per tu, ni tan sols per mi, fes-ho per la Carmeta.

Mai en la vida he plorat tant amargament com aquella tarda a l'era del mas de Butxaques, sota l'ombra d'aquella figuera, mentre aquell dimoni reia i reia sense parar. Allí es va quedar el cos del mossèn, tirat al terra, festí per als corbs i les raboses.

*Camarades de la FAI
i escut de la CNT,
n'han vingut los barba-rojos
i us han fotut al carrer*

Dues setmanes després, jo tornava al mas amb la Carmeta. Ella, contenta de veure'm, va abraçar-me amb sinceritat, i jo, feliç de retrobar-la, vaig pensar per un instant que havia fet el correcte. En aquell moment vaig creure que Déu m'havia perdonat i que la salvació es trobava allí, entre els seus braços. Fou un pensament fugaç, però encara avui dia m'avergonyeixo d'haver-lo tingut.

L'assumepte va quedar tal com us contaré. Un jutge havia determinat, escoltats els testimonis, que mossèn Rafel Fuster i Forcadell, natural de Tortosa, havia mort en intentar escapar dels homes encarregats de portar-lo davant de la justícia, de la qual cosa, jo en donava testimoni jurat. A canvi, es liquidava —mai més mal dit— el meu deute i podia tornar tranquil·lament a casa amb la Carmeta. El que jo no sabia era que el regidor havia pagat a la Carmeta trenta monedes més, que es repartiren com a sou per la feina.

Aquella nit sí que va voler fer l'amor. Ella se'm va posar a sobre i amb una mirada de luxúria quasi demoníaca em va posseir fins a l'èxtasi, mentre de reüll mirava (ara ho sé) la calaixera on havia amagat les brutes monedes. No vaig gaudir gens.

Tot té un final, les guerres també. Així que, després de la batalla de l'Ebre, de la caiguda de Tortosa i el bombardeig del Perelló, ens va arribar la penitència. La majoria de gent del poble va poder quedar-se a les seves cases, ja que no havien mostrat simpatia per ningú en particular, però uns quants... uns quants van haver de marxar fins a Barcelona, primer, i fins al Pertús, després, fugint de l'arribada dels feixistes de Franco. Nosaltres ens vam quedar contemplant la misèria d'una postguerra, l'adoctrinament i la repressió de quaranta anys de règim.

D'entre tots aquells que van marxar, n'hi va haver un que havia exercit de regidor d'un petit poble de la Ribera d'Ebre. Diuen les males llengües que va tocar el dos abans de la Batalla de l'Ebre; d'altres, que havia mort en un bombardeig a Barcelona de camí cap a la frontera. Fins i tot deien que havia canviat de bàndol a la primera oportunitat. Qualsevol cosa et podies esperar d'aquell miserable. La Carmeta mai va ser la mateixa des que va marxar, ni jo mai més he sigut aquell home dedicat a la seva terra que fumava i gaudia de les coses bones de la vida. Si alguna cosa ens havia ensenyat mossèn Rafel era que, massa vegades, paguen justos per pecadors. La justícia, doncs, és i serà sempre una il·lusió.

Fa pocs dies, i per això us escric aquesta història, he sabut per gent del poble que familiars del regidor han anat a Tivissa a posar-hi una làpida en memòria seva. Hi resa un nom i unes paraules, sota corones de flors de vius colors.

Fulano de tal, regidor de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Tivissa (1933-1939). Abandonà com tants altres camarades la pàtria que el va veure néixer. Exiliat a França, passà pel camp d'Argelers on fou arrestat per la Gestapo. Deportat a Mauthausen, després d'innombrables penes i treballs, trobà la mort en una cambra de gas.

Què voleu que us digui, tampoc me'n vaig alegrar...

Al sortir d'allí, sense ni adonar-me'n, vaig recórrer les fileres de nínxols fins que, per alguna mala casualitat, vaig anar a parar davant de la tomba de la Carmeta. Des del dia del seu enterrament que no hi havia estat, no podia. Vaig sentir un calfred. El nus de l'estómac s'estrenyia una miqueta més. Sense cap motiu en especial, vaig començar a plorar com una criatura. Jo, millor que ningú, representava l'ànima i el cor trencat d'aquell fatídic any 36.